

mástól elválaszthatatlan züllött állapotát, és éppen azáltal válik munkája éppugy, mint személye példamutatóvá, hogy megkísérli a lehetetlent, mint lehető, megkísérli felvilágosítani a konokat és az ostobát és igyekezik világos szavával megfékezni a tébolyodottak csapatába még nem tartozók, vagy örült üvöltésekbe már belefáradtak gonosz indulatait.
(Remenyik Zsigmond)

BIRÁLATOK

ILLYÉS GYULA PETŐFI KÖNYVE

Uj irói monográfia megjelenésekor mindig fel lehet vetni a kérdést: milyen új szempontok tették szükségessé, hogy újra a kritika mérlegére tegyünk azt az író és költőt, aki miatt már nem vitatkoznak a haladók és maradiak. Talán éppen ez a megegyezés teszi kívánatosá az újabb értékelést. Vajjon nem volt-e téves az a közös értéktétel, melyben baloldal és jobboldal oly természetesen megállapodott. Petőfi költészetét nem lehet az emberi és társadalmi állásfoglalástól elválasztani s mivel ez a költészet nem kereste sima Horatius módjára az arany középutat, jogosan mérlegeli az író, különösen, ha még költő is ő maga, hogy a nagy megegyezés nem rejt-e magában ellenmondásokat?

Illyés Gyula vérbeli író s mint ilyennek a témaválasztásához semmi megjegyzést nem kellene fűznünk. Igazi író és gondolkodó mindig *más-kép* láthatja a százszor meglátott és megítélt dolgokat is. De ez a témaválasztása nemcsak ezért volt jogos, de azért is, mert a magyar közönség régi szemüvegen át látta a Petőfi kérdést s itt volt a tizenkettődik órája, hogy ezt a látást valaki felfrissítse. A művelt magyar olvasók a Petőfiről szóló monográfia irodalom lapjain és színezésein, s a magyar irodalmi nevelés hatásán keresztül értékelték Petőfit. A költőt tüneményes pályafutása, elpusztulása a csatatéren, s a magyarságra nehezdedő elnyomás a 48-as szabadságharc után főleg, mint az osztrák uralom ellen küzdő politikai harcost vésték a nemzet szívébe, ebben a gondolatban egységes volt a konzervatívok és liberálisok tábora s ebben megegyezett az irodalmi kritika Gyulaitól, Beöthytől kezdve a legújabb időkig, s e tekintetben alig van különbség a csaknem egyidőben keletkezett *Ványi-féle* konzervatív *Magyar Irodalmi Lexikon* és a *Benedek Marcell* által szerkesztett haladóirányú *Irodalmi Lexikon* között. Az irodalmi tankönyvekben mindenütt a sztereotip megállapításokkal találkozunk: Petőfi legérdekesebb alakja a magyar irodalomnak, Petőfi a család, szerelem, szabadság, természet és emberi jogok nagy költője s nem hiányzik az irodalmi tankönyvekben egy kis megrovásféle sem: az *Apostol* a szabadság rajongója és nem hőse, az *Apostol* embergyűlölő zsarnok, Petőfi a Nemzeti dallal jut népszerűsége tetőpontjára, de beáll azután az ellenkező fordulat, mikor támadja a minisztereket, a királyokat, stb. Komoly magatartását, szigorú erkölcsi elveit a hazáért és szabadságért való önfeláldozását a konzervatív oldalon is kiemelik, de viszont a liberális oldalon is hangsúlyozzák, hogy ámbar a jog asztalához mindenkit le akart ültetni, Petőfi azért mégsem a szocialisták költője...

Ezekből az egybevetésekből sejtjük, hogy Petőfi nagyon is egyöntetű értékelése valami nagyon is egyöntetű elhallgatást jelent: Petőfi szociális arcképének többé-kevésbé tudatos elhallgatását. Hogy Petőfi nem volt a szocialisták költője, az ugyan betű szerint igaz, de hol volt

még akkor az idők homályában a magyar szocializmus vagy a magyar szocialista mozgalom. Talán csak Táncsics és Petőfi volt az a két ember, aki a jövő szocializmust jelentette, de az idők nem voltak még megérve arra, hogy ők maguk is tisztázni akarják ezt a kérdést. A lángésznek sohasem pártok szabnak törvényeket, de annál bizonyosabb, hogy a pártok felett álló örök szociális törvények jobban fogva tartották Petőfit, mint a reformkor legtöbb vezetőemberét s ez az, amiről eddig a monografiák megfélekedtek; erről feledkezett meg a hivatalos vagy ellenzéki értékelés s ezt a nagy elfeledkezést hozta helyre Illyés Gyula Petőfije.

Nevelője volt, magatartását irányította Petőfi — ezzel a vallomással kezdi Illyés s ezzel már előre ráéreztet arra a benső viszonyra, mely őt a költőelődhez köti. Ennek a benső viszonynak az ad tárgyilagos jelentőséget, hogy ennek a világánál vagy helyesebben melegénél vizsgálja a költő életkörülményeit, szeretettel és mégis tárgyilagosan, mondhatnók: együttérzéssel. „Könyvem így egyszerre életrajz, esztétikai tanulmány és néha-néha vallomás“ — vagyis „heterogén műfaj“, amint Illyés önmaga mondja munkájáról. Ez a kísérletezés itt-ott tapogatózóvá, kissé terjengőssé teszi előadását, de rajongása és okfejtése mégis magával ragadja az olvasót, akinek meg kell éreznie, hogy itt más Petőfivel áll szemben, mint akivel az iskola és a szokásos vagy lehetséges irodalmi nevelés megismertette. „A nagy költők nem váratlanul szólalnak meg“ — mondja Illyés és ezzel máris leszámolt a csoda legendájával, mely annyira behálózta még ma is a Petőfi kérdést. Illyés tudja, hogy Petőfinek *kellett* jönnie, s azt is, hogy feladata volt: bevezetni a kisemmizett milliókat a nemzet közösségébe és bevezetni a nemzetet a világ népeinek közösségébe. Ha nem is látja tisztán, de már a gyermek Petőfi is ezt az utat egyeneti, midőn „önmagát keresi“ kezdő szinpadi és irodalmi kísérleteivel. A tönkremenés, a katonai és társadalmi megálázások természetesen gyorsítják ezt a folyamatot. Illyés Petőfijének egyik legnagyobb értéke, hogy a közösségi érzést élesen megvilágítja Petőfiben. Ez sokkal több az emberi részvételnél, mellyel a reformkorszak egy-egy vezetője — pl. Eötvös is — a szegények felé fordul. Petőfi egynek érezte magát a néppel és bármennyire erős egyéniség volt — vagy talán éppen azért — egyéni sérelmeit nagyon könnyen tudta milliók sérelmeivé váltani. Eötvös *szánja* a betyárt, akit *A falu jegyzőjé*-ben megrajzol. Petőfi nem tulzott érzékenységében, de tulzottan finom szociális megérzésében önmaga is üldözöttnek és *testvérnek* érzi magát az üldözött betyárral. Hazafiasságát egymást tullicitálva szokták kihangsúlyozni, Illyés kimutatja, hogy Petőfinek a magyarsághoz való viszonya a szociális felelősségérzéssel azonos. Nem az idegen költők ébresztették fel benne ezt a nálunk még szunnyadozó felelősségérzést, de ez az alapérzése vezette abban, hogy lehetetlenül elnyomott körülményei közt is megtalálja a kapcsolatot Heinével, Bérangerrel s a külföld más nagy szellemeivel. „A költő formában van, akkor is remeket alkot, mikor szinte csak félszemmel figyel oda. A Muzsák örök tréfája, hogy a legtöbb költői szépséget is azoknak diktálják, akiknek valami szépségen, sőt művészen kívüli gondjuk van. Nem az esztétika, hanem az élet gyermekeit szeretik még ők is“ — mondja Illyés és tény, hogy Petőfit az igazság szépsége tartotta fogva. S az ő hazafiassága is távol volt a pusztá magyarkodástól, szociális tartalom tette azt életteljessé. Korának ügyeskedői megérezték már a politikai és költői törekvések rokonságát, Petőfi szemében ezek is azonosulnak; költői törekvés, politikai és emberi magatartás nála nem különülnek el alkalom szerint. Érdekesen, mert jellemzően festi Illyés a fiatal Petőfi költői fejlődését. „A kezdő irodalomnak ez a szabadsága éltető-érlelő napsugár a kezdő tehetségnek“ — írja

Illyés és ezzel akaratlanul figyelmeztetést ad a mai irodalmi szellemnek, mely a kritika helyett a klikkek uralmától kezd végtelenen meghatározódni és már-már csak személyes összevesszés indítja arra a jó látó kritikust, hogy egy-egy öncsinálta vagy klikk-felfújta nagyságról tárgyilagos ítéletet mondjon. Nemcsak a kezdő, de a megérett tehetségnek is a szabadság az éltető eleme és már ezért is jó volt Illyésnek azt a napsugaras levegőt felidézni, mely még éltetőbben érlelte a gondolkodókat és gondolatokat. És jó volt felidézni a kiadószenkesztők természetrajzát, melyet a „nem szocialista“ Petőfi olyan jól jellemez: „Magasztal, égbe emel, kivált, ha szerény vagy pénzbeli követeléseidben, aztán farba rug és azt kürtöli, hogy ő teremtett meg téged“ — írja Petőfi Vahotról, de mutató nomine még ma is meglehetne ezeket a Vahotokat találni. Illyés Gyula könyvének nagyon értékes a társadalmi háttérrel. Megmutatja mi volt az értelme a reformkornak, hogy ez a kor szociális tartalmat adott a hazaszeretet később annyit csépett kifejezésének, de megmutatja Illyés azt is, hogy a nem alkuvó Petőfi honszeretete még a legnagyobbakénál is tudatosabb, tartalmasabb volt. Petőfi nem alkudott — mondta Ady és Illyés a nem alkuvó Petőfit ábrázolta élénk. Azt a Petőfit, aki igazán látta a nyomort, aki komolyan vette az iparvédelmet, aki szemrebbenés nélkül visszautasította a Kisfaludy Társaság-beli tagságot, aki előtt a haza és az emberiség ügye a szolidaritás nagy szintézisében egyesül: aki reális társadalomszemlélettel nézte a dolgok folyását és nem hagyta magát semmiféle látszattól megtéveszteni. Petőfi nem alkudott és nem ismert tréfát. Nem ismert és — ami még több — nem ismert el külön művészi és külön politikai hitvallást, amit érzett és amit hirdetett, azt egyformán komolyan gondolta. Művész volt, de mi sem volt távolabb tőle, mint a l'art pour l'art művészkedés vagy népieskedés; nála a népnyelv irányt és eszmejárást jelentett, olyan eszme-kört, melynek a népet emelő tettek járnak a nyomában; komolyan vette a forradalmat, komolyan megérezte a forradalom elsodródását. S ezen a ponton végzett Illyés olyan munkát, mely alapvető a magyar irodalomtörténetírásban. Bizonyára nem magyar jelenség csupán, hogy a forradalom egy bizonyos ponton megmerevedik; a történeti fejlődés tragikus lassúsága hozza magával, hogy a nincstelenek óriási tömegét a forradalom szeszélyes menete a végső lehetőségekig kihasználja s aztán újra a nír-vánába taszítja; így volt ez a francia forradalomban is — mint ezt *Kropotkin* oly éles látással megírta; így volt ez a magyar szabadságharcban is, mint ezt *Acsády: A magyar jobbágyság története*-ben olyan tárgyilagosan kimutatta; ezt a tragédiát érezte meg Petőfi, ha visszatartani nem is tudta. Amíg az országgyűlés örömben uszott a királyi magyar szavak hallatára, addig Petőfi az éhtifuszban elhalt magyar gyermekek-re gondol, nem ért egyet feltétlenül Kossuthal, aki hirdeti ugyan a szabadságot, de egyelőre a nemességnek szánja a főszerepet és a népet magát — a róla-nélküle elv alapján — nem akarja bevenni az alkotmány sáncába. A márciusi nagy napok után még botozások történtek, dézsmaszedés történt, 3 millió parasztot kizárnak a birtoklásból s az ez ellen támadt mozgalmat vérbe fojtják. Petőfi — kinek szemében a népies művészet csak a nép boldogulásának bevezetője lehetett — nem így képzelte el a forradalmat s nem is titkolta el, hogy nem így képzelte. Ezért marad ki a sajtóügyi bizottságból, ezért marad ki a nemzetőrségből, ezért mellőzi és próbálja megalázni a hadügyminisztérium és csak Bem tábornok rokonszenve tudja azzal szemben erkölcsileg megvédeni. Ez egészen más Petőfi, mint akit eddig a konzervatív és liberális irányzat nagy egyetértéssel szoborrá öntött, ez az örök ellenzéki Petőfi, aki még a forradalommal szemben is ellenzéki, ha abban megsejti a tragikus örök árulást. Illyés Gyula — bár maga azt vallja,

hogy életrajzot, esztétikai tanulmányt és vallomást akart adni e műben — valójában egy nagy korszak kropotkini társadalomszemléletét vetítette eléink s ennek világánál rajzolta meg Petőfi dialektikus arcképét.

(Kemény Gábor)

A „TANÚ“-TÓL A „BŰN“-IG, világosabban: Németh László ideologizálásától Németh László legujabb regényéig hosszú az út. Az eleje már nem is látszik. Maga Németh se látja. S ha látja is, már „messziről“ nézi, nem is fátyolos, de csalódott szemekkel. Amikor elindult úgy vélte, Magyarország megújításának kalandjára száll ki. Mire a végére ért, győzelem helyett sötét csalódás ölébe hullt. Viszont: nincs haszontalan csalódás. S a reformfronton elesett Tanú-Németh László, mint művész-Németh László im' talpra tud állni. „Tanulj meg nagyobb távolságra élni; közelkartács helyett nehéz ágyukkal... lőni“. S a közelkartács helyett a Tanú keserű, utolsó számával egyidőben már tényleg felvonult egy nehéz ágyú: a két kötetes *Bűn*. (Franklin Társulat. Budapest.) Igen helyes! A Tanú mindinkább a saját szavaiba gabalyodott bele s csak örvendetes, hogy Németh, aki minden reformer társában csalódott, végül csalódott a maga reform-Tanújában is. Csak örvendetes, ha az eddigieknél hatásosabb fegyvereket keres s végre kibontja sötét magyar vízióit s a magyar lényegeket sulyos kompozíciókban beszéli el. „Az író igazi feladata“ tényleg „a monumentum állítás“. Monumentumé, „mely egyszerre... sirkő és kiindulópont.“ Ez utóbbi idézetdarabokat is Németh László mondja a bucsúsorokban s azért írjuk ide, mert meglepően talál. A Bűn már a „sirkő“ és a „kiindulópont“. Négyszázjegynehány sorát a komoly élmények sodrába került olvasó figyelmével kísértük. Nem félünk a szótól: a monumentum áll. A Tanú kalandja és csalódása tényleg emlékműhöz vezetett. A Tanú a Bűn kiindulópontja s a Bűn a Tanú sirkője... S ha a Tanú füzeteiről már Németh is csak „messziről“ beszélhet, a Bűn újabb irodalmunk legsúlyosabb jelei közé állt, egyenesen ki a kapukba...

*

A Bűnt, — amit ugyanolyan megbocsáthatatlan fahangon fogadott a pesti kritika, mint a régebbi Gyászt, — lehetetlen elválasztani a Tanútól. A Bűnben az lett látomány, kép és művészet, ami a Tanúban — sok ellenmondással — az esszé képfolyondárai közt meghúzódó társadalomkritika. Ezt a társadalomkritikát — alapelveiben — sokszor kifogásoltuk. Intellektualizmusa tévedéseit és törmelék-ideologizálását sokszor bíráltuk, bár éreztük benne az érzület melegét s a viadalom őszinteségét. Bíráltuk és kifogásoltuk — a bíráló rokoni szenvedelmével, — mert láttuk, hogy Magyarországról ugyanaz az élményanyaga, mint a miénk s neki is a magyar megoldatlanságok fájnak, csak ép' nem akar a megoldás igazi útjára lépni. Ma már viszont arrafelé jár s ez azt is jelenti, hogy meghaladta a Tanú téves szemléleteit s már tudja önmaga Tanúbeli törekvéseit messziről, kritikusan nézni, tisztán és polémiamentesen, a meghaladott szemléletek színvonaláról: műalkotásban.

Természetesen kritikája sajátos. Lényeges szála egy, a Tanú-korszakból ismert Németh László-féle lelkiiség kezében, aki a magyar lét minden baját, ellentmondását azzal véli megoldhatónak, hogy össze kell állni pár felkészült, lelkiismeretes embernek hat-hét munkás megnevelésére: „nem az uraknak... hanem önmagának... Hat-hét ember igaz, nem sok, de hatvan-hetven már sok s ha csak tizen utánoznának az országban... hatszáz ilyen emberrel fel lehetne szabadítani a magyar népet.“ Aki a Bűnben ezeket mondja (Horváth Endre) az pontosan a Tanú hasábjainak is a hőse. A parasztról ez is Tanú-páthosszal beszél... Ez is ugyanabba az ellenséges, konok, magyar élet-elembe falazott... Ez is a teljes